

ПСИХОЛОГІЯ

О. Г. Гуменюк,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права

УДК 159.9: 343.95

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Проаналізовано та досліджено психологічні основи ресоціалізації засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, узагальнено існуючі наукові погляди на засоби ресоціалізації у пенітенціарній психології, визначено вплив рефлексії на процес розвитку та становлення суб'єктності людини, розкрито особливості соціальної ізоляції як способу ресоціалізації та види психологічної підготовки засуджених, запропоновано методи психологічного впливу на процес ресоціалізації засуджених.

Ключові слова: ресоціалізація засудженого, ресоціалізація як складна соціально-правова категорія, проблема ресоціалізації у пенітенціарній психології, засуджений, рефлексія та її структура, соціальна ізоляція, методи психологічного впливу, засоби ресоціалізації.

Позбавлення волі як вид кримінального покарання є правовим наслідком вчинення злочину і відповідно до кримінального законодавства полягає в ізоляції засудженого та примусовому відправленні його до кримінально-виконавчої установи. При цьому особа обмежується у праві обирати рід (вид) занять і місце проживання, користуватися житловими приміщеннями й іншим майном. На засудженого покладається новий особливий обов'язок — виконувати вимоги режиму, встановлені законом у місцях позбавлення волі. Це призводить до різкої зміни правового становища громадянина, що пов'язано із значними обмеженнями його свободи та об'єктивно містить у собі елементи покарання не з метою помсти і зведення рахунків, а заради безпеки суспільства.

Проте після відбування покарання і під час нього проходить процес ресоціалізації злочинців, тобто зміни їх світогляду на скоєні вчинки у минулому і виправлення їх у майбутньому.

Вивченням та дослідженням особистості засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, правопорушників, правопорушень та психічних аномалій займалися такі науковці і практики, як Ю. М. Антонян, В. В. Бедь, І. А. Карпець, П. В. Кочеткова, Т. І. Лінник, Ф. А. Лопушанський, А. Г. Міхлін,

В. А. Серебряков. Проте, на нашу думку, більш глибокого дослідження вимагають саме психологічні чинники, що впливають на процес ресоціалізації.

Метою статті є характеристика психологічних основ, які мають місце при позбавленні свободи та застосуванні інших видів покарань, і розробка методів психологічного впливу на процес ресоціалізації засуджених.

Одним із напрямів юридичної психології, що досліджує психологічні закономірності динаміки особистості у процесі відбування покарання, є пенітенціарна психологія. Її пріоритетними завданнями є:

— визначення системи принципів і методів, вивчення особистості засуджених, адаптація наявних та розробка нових методик її вивчення з метою формування позитивного психологічного впливу;

— дослідження психологічних характеристик та динаміки особистості засуджених, виявлення закономірностей зміни психіки в умовах позбавлення волі;

— дослідження закономірностей утворення і функціонування груп засуджених, вивчення механізмів формування різних видів груп, їх структури та характеру впливу на учасників;

— визначення форм і методів психологічного впливу на особистість засуджених — цілеспрямований добір та реалізація системи групових та індивідуальних форм і методів психологічного впливу з метою найбільш ефективної корекції поведінки;

— дослідження психологічних чинників, що впливають на ефективність ресоціалізації засуджених — вивчення впливу основних (режим, праця, стосунки в групах засуджених) і факультативних (родинні та дружні зв'язки на волі, захоплення) чинників;

— розробка психологічних рекомендацій щодо підготовки засуджених до життя на волі — підготовка та активізація їх психіки, формування психологічної готовності до життя в нових соціальних умовах [4, с. 125].

Як відзначають В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько, саме ресоціалізація засуджених є однією із найважливіших основ у пенітенціарній психології [2, с. 86]. Ресоціалізація — це складна соціально-правова категорія, яка охоплює різні аспекти оновлення соціальних зв'язків, як під час відбування покарання, так і після нього. Саме тому у пенітенціарній психології ресоціалізацію поділяють на пенітенціарну та постпенітенціарну [4, с. 130].

Пенітенціарна ресоціалізація — це формування у засудженого законослухняної поведінки в установі виконання покарань; до постпенітенціарної ресоціалізації належить комплекс заходів з трудового та побутового влаштування і встановлення зв'язків у звільненого з метою його подальшої соціальної реабілітації, у результаті чого забезпечується відновлення засудженого у соціальному статусі та повернення до самостійного життя.

Проблема ресоціалізації достатньо складна, оскільки складає об'ємну соціально-правову проблему, у зв'язку з чим вона не вичерпується тими основними питаннями, що були розглянуті вище. Вести мову про досягнення ресоціалізації можливо лише у тому випадку, коли у засудженого після звільнення вирішені проблеми як загального, так і побутового характеру: житлова проблема, проблема працевлаштування, фінансового забезпечення тощо. Відповідно стверджувати про остаточну ресоціалізацію засудженого безпосередньо під час відбування покарання неможливо, у цей період можна лише зробити певні кроки для забезпечення її досягнення після звільнення. І одним із таких кроків є розуміння того факту, що успішна ресоціалізація неможлива без усвідомлення засудженим себе, своєї провини, тобто без рефлексивної поведінки.

На жаль, практика як вітчизняної, так і зарубіжних систем виконання покарань свідчить про дуже низький рівень рефлексії в засуджених. Щоб повернути віру в себе, своє майбутнє, змінити делінквентну поведінку на рефлексивну, необхідно створити спеціальні умови в установах відбування покарань для розвитку саме рефлексії. На думку Г. Г. Шиханцова, недостатні знання особливостей прояву

рефлексії негативно впливають на процес перевиховання-ресоціалізації засуджених [4, с. 76].

Під рефлексією В. Г. Андросюк розглядає процес самопізнання суб'єктом своїх внутрішніх психічних актів та станів шляхом роздумів над переживаннями, відчуттями і думками [8, с. 92]. Рефлексія у соціальній психології виступає у формі усвідомлення особою або групою того, як вони в дійсності сприймаються іншими індивідами та спільнотами [1, с. 28].

У складному процесі рефлексія подається як мінімум у декількох позиціях, які характеризують взаємне відтворення суб'єктів взаємодії: сам суб'єкт, який він у дійсності; суб'єкт, яким його сприймають інші; ті ж позиції, але зі сторони іншого суб'єкта. Таким чином, рефлексія — це процес засвоєного дзеркального відображення суб'єктами один одного, змістом якого виступає відтворення особливостей один одного.

Сучасна державна політика України в галузі діяльності пенітенціарної системи спрямована на реалізацію принципів гуманізму, демократизму, диференціації виконання покарань, пріоритету загальних прав і свобод людини, індивідуального підходу до засуджених у процесі їх ресоціалізації. Ізоляція злочинця від суспільства сприяє руйнуванню особистості та втраті соціальних зв'язків. Примусова ізоляція негативно впливає на особу, її психіку. Сьогодні реаліями стало те, що внаслідок гуманізації кримінальної політики держави і логічних змін у законодавстві поступово змінюється судова практика у сторону надання переваги альтернативним видам покарання, тим, які не пов'язані із позбавленням волі.

Питання зміни державної політики щодо осіб, які знаходяться у місцях позбавлення волі, у напрямку її гуманізації та створення умов для реальної адаптації порушуються фахівцями упродовж багатьох років. Сьогодні термін “перевиховання” майже не вживається. Можливо, це ілюзія вважати, що дорослу людину можна перевиховати. А ось створити умови, за яких стане можливим усвідомлення помилковості та неправомірності попередніх вчинків, які призвели до скоєння злочину — цілком реально. Так само, як і створити умови, за яких вона може набути соціально корисних навичок, що дозволять правомірно поводитися у суспільстві. Кримінально-виконавче законодавство визначає, що головним завданням діяльності системи є створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. Мораль сьогодення не повинна виходити з того, що злочинця потрібно лише ізолювати від суспільства. Вона повинна бути спрямована на те, щоб людині, яка порушила закон, спільними зусиллями кримінально-виконавчої системи та громадськості була надана допомога і підтримка у формуванні поваги до законів та пошуку свого місця у житті. Саме у цьому полягає значення рефлексії, її розвитку в засуджених.

Отже, досить важливим елементом ресоціалізації засуджених є комплексна програма їх підготовки до життя на волі. Складовими такої програми виступають:

- 1) правовий аспект (полягає у правовій регламентації процесу підготовки до звільнення з місць позбавлення волі);
- 2) психологічний аспект (передбачає урахування психологічних особливостей особи засудженого);
- 3) соціальний аспект (відтворює побудову позитивних модулів розв'язання соціальних проблем після звільнення);
- 4) професійний аспект (можливість отримати спеціальність за допомогою навчання в умовах відбування покарання);
- 5) освітній аспект (можливість підвищувати свій освітній рівень);
- 6) медичний аспект (передбачає збереження здоров'я шляхом певних профілактичних заходів);
- 7) фізкультурно-оздоровчий аспект (можливість займатися фізкультурою і спортом).

Варто зазначити, що у виправних колоніях діють школи з підготовки засуджених до життя на волі, в яких передбачається проведення занять і соціально-

психологічних тренінгів (підвищення впевненості у собі, вироблення навичок раціонального розв'язання конфліктних ситуацій, аутогенні тренування, прогресивна релаксація тощо) [4, с. 135]. Фактично йдеться про формування психологічної готовності у засудженого до життя на волі. Підготовка до життя на волі сприяє успішній соціалізації особи після її звільнення з місць позбавлення волі. Фактично кожна третя особа, яка звільнилася з колонії, потребує спеціальної психологічної допомоги.

Значення психологічної підготовки особливо зростає, оскільки встановлена необхідність поряд з практичною підготовкою і на її основі здійснювати психологічну підготовку засудженого до життя в нових умовах, яка є початковою і завершальною ланкою в процесі ресоціалізації. Психологічна підготовка є засобом мобілізації засуджених, активізації їх установок, звичок, психічних станів, які відповідали б новим умовам праці, життя, побуту. У результаті цілеспрямованих дій у засудженого формуються стратегічний план поведінки та психологічна готовність реалізувати його за нових умов, що забезпечує ефективніше його залучення до соціального середовища і діяльність у ній без додаткових витрат енергії на подолання внутрішньої напруги та опору.

На нашу думку, варто розрізняти такі види психологічної підготовки засуджених:

- 1) до відбування кримінального покарання з ізоляцією від суспільства;
- 2) до нових умов перебування;
- 3) до відбування покарання без позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці;
- 4) до життя на волі у зв'язку із звільненням від покарання.

При цьому слід розуміти особливості загальної і спеціальної підготовки засуджених. Загальна психологічна підготовка є невід'ємною складовою процесу ресоціалізації засуджених і становить метод найбільш дієвого впливу на особистість. У ній прийнято розрізняти форми індивідуального і групового (колективного) впливу.

Індивідуальний психологічний вплив здійснюється на окрему особистість з урахуванням її внутрішніх можливостей. Успіх такого впливу залежить від знання значущих для засудженого чинників позбавлення волі та змін у сфері ціннісних орієнтацій, його вміння долати механізми "психологічного захисту". При колективному (груповому) психологічному впливі соціально-поведінковий ефект досягається взаємним впливом засуджених один на одного, який здійснюється шляхом формування суспільної думки та групового настрою, а механізмами впливу є переконання і навіювання.

Спеціальна психологічна підготовка має конкретні і вузькі завдання впливу на особистість: формування психічної стійкості та профілактика виникнення і розвитку психопатології. За своєю сутністю вона зводиться до психогігієнічної роботи із засудженими. На нашу думку, найбільш поширеними і доступними методами спеціального психологічного впливу є психотерапія, психопрофілактична бесіда і сугестія.

Психотерапевтичні та психопрофілактичні бесіди варто проводити за задалегідь розробленим планом, що враховує індивідуальні та групові особливості засуджених. Вони можуть бути проведені як індивідуально, так і у групах засуджених, які добре знають один одного, є близькими за психічним складом особистості. Метод переконання є досить особливим, оскільки застосовується у рамках державного примусу і психологічно сприймається засудженим досить негативно. Метод сугестії є психологічним впливом, що розрахований на некритичне сприйняття інформації засудженим, при якому використовується як пряме, так і опосередковане навіювання. До методів корекції поведінки належить метод стимулювання (заохочення) та метод гальмування (покарання). Кожен із зазначених методів ресоціалізації охоплює групу прийомів (табл. 1).

Таблиця 1

Психологічні прийоми ресоціалізації

Психологічний прийом	Узагальнена характеристика
переконання	Застосовується у формі пояснення, роз'яснення, наставляння, навчання
стимулювання	Застосовується у формі схвалення, висловлення довіри, окреслення перспектив
гальмування (покарання)	Застосовується у формі навчання, осуду, позбавлення побачення з рідними, обмеження в отриманні посилок і передач

Психологічні прийоми ресоціалізації відтворюються у таких засобах:

— організація режиму та створення сприятливих умов перебування у місцях позбавлення волі;

— організація процесу праці, отримання освіти;

— релігійно-моральне виховання;

— соціально-психологічний тренінг;

— добровільне лікування від алкоголізму, наркоманії тощо.

Отже, ресоціалізація засуджених є основною кінцевою метою функціонування пенітенціарної системи, оскільки відбуття покарання за вчинений злочин є лише одним із завдань у реалізації покарання. Впровадження виховних заходів має здійснюватися на засадах педагогіки співробітництва, дотримання прав і свобод людини і громадянина. Необхідно налагоджувати співпрацю підрозділів кримінально-виконавчої інспекції з органами державної влади, відпрацьовувати форми й методи залучення волонтерів та суспільних організацій до участі у процесі соціального супроводу осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Найактуальнішим сьогодні у ресоціалізації засуджених є активне залучення релігійних організацій для проведення духовно-просвітницької та виховної роботи з особами, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції. На обліку в районних підрозділах інспекції перебуває багато молоді, яка, ледь розпочавши життєвий шлях, уже пішла хибною стежкою. Тому допомога релігійних організацій може стати тією рушійною силою, яка допомагала б тим, хто конфліктує із законом, змінити свої погляди, відчутти небайдужість та підтримку суспільства.

Список використаних джерел

1. Андросюк, В. Г. Юридична психологія [Текст] : підручн. [для студ. юрид. вищ. навч. закладів] / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Л. Ю. Кондратьєв. — К. : Центр навчальної літератури, 2009. — 360 с.
2. Бандурка, А. М. Юридическая психология [Текст] : учебн. [для студ. вузов] / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. — Х. : Консум, 2009. — 360 с.
3. Бедь, В. В. Юридична психологія [Текст] : [навч. посіб.] / В. В. Бедь. — Львів : Новий Світ-2000, К. : Каравела, 2002. — 376 с.
4. Гуменюк, О. Г. Основи загальної та юридичної психології [Текст] : підручн. [за рейтингово-модульною системою навчання] / О. Г. Гуменюк. — К. : КНТ, Каравела; 2012. — 592 с.
5. Жалинский, А. Э. Основы профессиональной деятельности юриста [Текст] / А. Э. Жалинский. — Смоленск, 2011. — 234 с.
6. Коновалова, В. Е. Правовая психология [Текст] : [учебн. пособ.] / В. Е. Коновалова. — Х. : Консум, 2007. — 160 с.
7. Коновалова, В. О. Юридична психологія [Текст] : [підручн.] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. — К. : Знання, 2008. — 340 с.
8. Олексик, Х. М. Юридична психологія [Текст] : [підручн.] / Х. М. Олексик, О. М. Максименко. — Ужгород, 2002. — 134 с.

9. Шиханцов, Г. Г. Юридическая психология [Текст] : учебн. [для студ. вузов] / Г. Г. Шиханцов. — М. : Зерцало, 2005. — 385 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 6 від 22 лютого 2013 року)*

Надійшла до редакції 02.04.2013

Гуменюк О. Г. Психологические основы ресоциализации осужденных и лиц, освобожденных из мест лишения свободы

Проанализированы и исследованы психологические основы ресоциализации осужденных и лиц, освобожденных из мест лишения свободы, обобщены существующие научные взгляды на средства ресоциализации в пенитенциарной психологии, определено влияние рефлексии на процесс развития и становления субъектности человека, раскрыты особенности социальной изоляции как способа ресоциализации и виды психологической подготовки осужденных, предложены методы психологического воздействия на процесс ресоциализации осужденных.

Ключевые слова: ресоциализация осужденного, ресоциализация как сложная социально-правовая категория, проблема ресоциализации в пенитенциарной психологии, личность осужденного, рефлексия и ее структура, социальная изоляция, методы психологического воздействия, средства ресоциализации.

Humeniuk, O. H. Psychological Foundations of Resocialization of Convicts and Persons Released from Prison

The psychological foundations of resocialization of convicts and persons released from prison have been analyzed and studied, the current scientific views on the re-socialization of the means in the penitentiary psychology have been summarized, the effect of reflection on the process of the development and formation of subjectivity person has been determined, the social exclusion as a way of re-socialization and the types of psychological training of convicts has been cleared up, methods of psychological influence on the process of resocialization of prisoners have been proposed.

Keywords: resocialization of convict, resocialization as a complex socio-legal category, the problem of resocialization in the penitentiary psychology, convicted, reflection and its structure, social isolation, methods of psychological influence, means of resocialization.

